

EMLÉKEZÉS, SZÖVEGALKOTÁS, SZÖVEGTÍPUS

BENCZE LÓRÁNT

1. Bevezetés

Az elemzésre kiválasztott szövegek különböznek nyelvben (koiné görög, magyar), keletkezésük idejében (i. sz. I. század, XX. század), témájukban (csodaelbeszélés, karácsonyi ünnepség, kirándulás). A különbség látszólag igen nagy, mégis az elemzés során kiviláglik az, ami bennük egyetemes, egy bizonyos kognitív séma. Hogy ehhez a közhöz eljussunk, a szövegek kognitív interpretációján túl a szociointerpretációval kell lehántanunk mindazt, ami a különbségeket okozza. A vizsgálat modulrendszerben folyik, azaz több tudományág szempontjából elemzem ugyanazt a jelenséget.

(...) καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον . καὶ κραιήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου λέγει αὐτῇ ταλιφα κουμ , ὃ ἐστὶν μεθερμηνευόμενον τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔχειρε. καὶ εὐφρὺς ἀνέστη τὸ κοράσιον καὶ περιεπάτει ἦν γὰρ ἑτῶν δώδεκα. (...) bement oda, ahol a gyermek feküdt. Megfogta a gyermek kezét és így szólt hozzá: „Talita kum! — vagyis: Kislány, mondom neked, kelj föl!” A kislány fölkelt és járni kezdett. Tizenkét éves volt. (Márk 5, 40—42.)

A karácsonyt a hajón tartották. Bort is kaptak. Francia vörösbort. Az aluminium kulacspoharak fenekére ülededett a festék. Talán senki sem ivott még közülük francia vörösbort. Valószínűleg pohárköszöntő is volt. Erre nem emlékszik. De ha bort kaptak, pohárköszöntő mindig volt. Bort pedig évente háromszor kaptak (...) (Örsi: 1983. 15.)

Míg az utolsó szakasz árnyas kaptatóját elértem, jócskán megizzadtam, annyira, hogy az inget is levetettem magamról. Árnyas kaptatót mondok, de másféle árnyék volt ez, mint az egymásra hajló bükkök: félszeg facsoportok kúsztak fel a lejtőn, ostor hajtotta nyáj mindegyik, jelleg és arculat nélkül, kőris meg cser, a bükk is még itt-ott. Másfajta, mint amarra, lejjebb, görcsös, magasra nőni nem tudó (...) (Sarbu: 1983. 19—20.)

2. A szövegek filológiai és irodalomtörténeti megközelítése

A koiné görög idézet részlet Márk evangéliumából, Jairus leányának története. Tudomásom szerint a szöveget kimondottan nyelvészeti szempontból még nem elemezték.

* Dr. Konrad Baumgartner (Regensburgi Egyetem), Dr. Daniel Rees OSB (Downside Abbey, Anglia) és elsősorban Maurice B. Line, a British Library Lending Division főigazgatója 45 monográfiának és folyóiratcikkeknek e szövegrészletre vonatkozó elemzését küldték meg másolatban. Egyikben sem szerepelt kimondottan nyelvészeti elemzés.

A *talita* szó a görög szövegbe ágyazott arám vendégszöveg része. Ennek a szónak különféle alakváltozatai megvannak az arámmal rokon nyelvekben is. Ezért a szó jelentését a rokon nyelvekben meglévő jelentésárnyalatok nyomán próbálom rekonstruálni.

Újhéber és káldeus: *Jüngling, junger Mann, Knappe, puer; Jungfrau, juvenis* (LEVY: 1879. 160). Héber: *Jüngling, Lamm /in male version/ Junges der Gazelle oder Wildkuh, zartes Lamm* (GESENIUS: 1915.). Targumin szótár: *tender, young, young man, servant ... boys and girls ... young girls* (JASTROW: 1903/1967. 537). Szír: *adolescens, posterior ... puer, ancilla, puella* (BROCKELMANN: 1928. 276); *... jeune, young ... né plus tard, dernier, later born, last ... nouveau, recent, new, recent ... servant ... infant, boy, girl, little children ... little child* (COSTAZ: 1963. 127). Modern arab (*talán* alakban): *the young one of any or cloven-hoofed animals ... or the young one of the gazelle, when just born ... according to Freytag ... an infant until a month old or more* (LANE: 1874.).

Az arám nyelv történeti időben és földrajzi térben nagy kiterjedésű volt, és sok dialektusa létezett. Ezért fontos, hogy a rendelkezésünkre álló (rokon nyelvi) anyagban a jelentésjegyeket megvizsgáljuk. A héberben, arámban és arabban megtalálható közös jelentésjegyek a fenti szótárak alapján nyilvánvalóak (*Wildkuh—Lamm* és *cloven-hoofed animals*). Ami azonban fontos itt számunkra, az az életkor jelentésjegye, pontosabban a korai szakasz: zsenge (*tender*) a héberben, újszülött (*just born*) és egyhónapos (*a mounth old*) az arabban. Az idézett bibliai rész pedig kimondja, hogy ez a bizonyos *talita* tizenkét éves volt. Tehát a *talita* jelentése lehetett *lány a születéstől a felnőtté válásig*, azaz az ókori és közel-keleti viszonyok között a születéstől körülbelül a tizenkét éves korig (vö. DERRETT: 1982. 484). E feltételezésemet a szövegnek még két másik ténye is alátámasztja. A kódexekben rendszerint a *kely föl* imperativus mezopotámiai *kum* alakját találjuk, és csak néhány kézirat őrizte meg a palesztinai *kumi* alakot. Ha a mezopotámiai alak használatra volt elterjedve Palesztinában, amikor ez a szöveg elhangzott, akkor a *talitanak* lehettek a fentebb vázolt tágabb életkori jelentésjegyei. A másik tény, hogy a görög szövegben a *paidion* alak szerepel, amelyik szintén kicsinyítő alak, és arra utal, hogy a *talitát* a szöveg szerzője egyrészt a csecsemőkortól kezdve értelmezte, másrészt a jelen esetben kedveskedő akart lenni (vö. TAYLOR: 1966. 296; CRANFIELD: 1959. 190 stb.). Ez a további elemzésben lényeges mozzanat, vagyis hogy miért ad további tájékoztatást a szöveg szerzője a kislány életkorára vonatkozóan: *... fölkelt és jární kezdett ...* Majd következik a magyarázat, hogy miért tudott jární: *Tizenkét éves volt*. Azaz bár kisgyermek volt — a *talita* jelentésjegyei alapján akár csecsemő is —, mégis tudott jární, hiszen a *talita* lehetséges életkorán belül ő éppen tizenkétéves volt, nem pedig csecsemő (vö. SALMOND: 1901. 179). Ha a szöveg szerzője csak a *paidon*, a *koraszion* és a *talita* szavakat használta volna, nem tudnánk, hogy a születéstől a felnőtté válásig éppen melyik szakaszban leledzett ez a bizonyos leányka.

A *talita* szó *kisbárány* (*little lamb*) jelentése az arámban szintén kedveskedő. Használóan a görög *koraszion* ismét csak kicsinyítő és köznyelvi alakja a *koré* — *leány* szónak. Itt az alanyesetben áll névelővel a vocativus helyett, és ez semitizmus a görögben (vö. GOULD: 1896. 101; GNILKA: 1978. 218). A semitizmus is alátámasztja, hogy a történet elbeszélője, az adatszolgáltató arám anyanyelvű volt — a keresztény hagyomány szerint Péter apostol —, és hogy a szöveget diktálta valakinek, aki ezt görögül lejegyezte. A lejegyző Márk evangélista a keresztény hagyományban.

Az esemény annyira megrázó és különleges volt az adatközlőnek, hogy ami a lánykát feltámasztó szavakat illeti, az eredeti arám mondatot tartotta meg emlékezteté-

ben, vagyis azt az ismeretszeletet hívta elő emlékezetéből és aktivizálta, amelyik az eredeti, arám nyelven hangzott el (vö. GRUNDMANN: 1980. 154).

Nemcsak a fenti evangéliumi szövegrészlet tartozik a „memoire-irodalomhoz”, hanem a vizsgálandó másik két szépirodalmi szövegrészlet is. Az egyik a *Zöld notesz* című regényből való. Szerzője Őrsi Ferenc dráma- és regényíró (1927–1944), akinek forgatókönyve (*Epeios akció* televíziós film) nyerte az első Aranynimfa díjat Magyarországnak, és aki József Attila-díjat kapott 1984-ben. A regény szépirodalmi visszaemlékezés. Egy tizenhét éves kadétiskolás története, aki feljegyzéseit zöld noteszébe írta bele (*Notiz Kalender für das Jahr 1945* — gótikus betűkkel!). A noteszt egy németországi kisvárosban vásárolta 1944 végén, miután az egész magyar kadétiskolát hajóra rakták, és Németországba hurcolták. A háborús kalandok az 1945. május 8-i bejegyzéssel érnek véget. A regényt az 1950-es évek elején írta a szerző, de kéziratban hanyódott harminc éven át, míg nyomtatásban megjelenhetett 1983-ban.

A másik szövegrészlet is naplóregény. *Töredék. Egy pártember emlékirataiból* címmel jelent meg ugyancsak 1983-ban. Szerzője Sarbu Aladár egyetemi oktató, irodalomtörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Angol Tanszékének tanára (szül. 1940.). A bemutatott történelmi időszak az 1940-es évek végének és az 1950-es évek elejének a háborúhoz hasonló lelki és társadalmi pusztításáról szól a pártiskolás szemével. Az ebből idézett szövegrészlet csak egy belföldi kirándulás idilli képe, egy pártüdülőben tartott marxista-leninista fejtágítás alkalmával. A regény sajátos stílusa a magyar irodalomban, úgy tűnik, a klasszikus és XX. századi angol és amerikai irodalom egyes stilisztikai hagyományainak átültetése.

3. A kommunikációs viszony feltérképezése

Mind a három szövegrészlet közlési szituációjában vannak hasonló elemek: valaki beszámol korábbi eseményekről, megpróbál visszaemlékezni eseményekre, olyan hűen, amennyire csak tud. Történeteket mondva el, az elmondók a referencia parole oldalához tartoznak (vö. HARWEG: 1975. 166). Mai alakjában mindegyik írásos műfajú szöveg, mind szépirodalmi igénnyel készült, kivéve talán az elsőt. Az első azonban ókori történetírói műfaj, és mai műfaji fogalmaink szerint ez a dokumentumregényhez állna közel. Ezért egyrészt mindegyik fikció, de mindegyik dokumentum is. Mindegyik szerző küszködik azzal, nehogy pusztá fikcióvá legyenek a valóban megtörtént események, ugyanakkor a szépirodalmi igény a fikció világa felé taszítja őket. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy küzdelmüknek más-más az oka. Az arám és a görög nyelv és kultúra különbségei az első szövegben, a kadétiskola és a pártiskola sajátos belső, sokak számára ismeretlen világa a másodikban, illetőleg a harmadikban.

A mai olvasó részletesebb magyarázatot igényel, miért soroltam be ilyen bátran az első szöveget a második és harmadik szöveggel csaknem azonos műfajba, azaz valóságos eseményeken alapuló fikcióba. Milyen alapon írtam azt, hogy az ókori történetírói műfaj ehhez a műfajtípushoz áll közel. Amint ezt DELEHAYE (1905/1955. 62) összefoglalja, „néhány ritka kivételt nem számítva, például a közönség nem élvezett Polübioszt”, aki a *παραμυτική ιστορία* művelője volt, „az ókor alig tett különbséget a történelem és a retorika között”. CICERO a történelmet *opus oratorium maximumként* emlegeti. A történetírásról így nyilatkozik: (...) *huic generi historia finitima est, in qua et narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur, interponuntur etiam contiones et*

hortationes (CICERO: 1980. *Orator*, 66), vagyis a történetírás a színesen elbeszélő retorikával rokon műfaj, hiszen még buzdító beszédek is vannak beleszőve. „A történész bizonyos mértékben a szónok és a költő között áll” (DELAHAYE: uo.), és QUINTILIANUS véleménye szerint inkább az utóbbihoz áll közel. A történetírás egyfajta prózában írt költészet, amelyet a mesélés kedvéért írnak, nem valaminek a bizonyításául. Mindenesül arra szolgál, hogy az utókor emlékezetében megmaradjanak események, és dicsősége legyen a történetírónak, nem pedig azért, hogy közvetlenül hasson, és kielégítse az adott törvényszéki vita szükségleteit, mint azt a retorikus próza teszi. Hogy a történeti elbeszélés ne legyen unalmas, a történetírás szokatlan szavakat használ, és szabad folyást enged a képes beszédnek: *Est enim [historia] proxima poetis et quodammodo carmen solutum, et scribitur ad narrandum non ad probandum, totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem, sed ad memoriam posteritatis et ingenii famam componitur; ideoque et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium evitat* (QUINTILIANUS: *Institutio Oratoria*, X. I. 31). „Ha arra gondolunk, hogy a szónokoknak milyen tág volt a lelkiismeretük az igazmondást illetően” (DELAHAYE: 1905/1955. 62), amelyre őket a cicerói elv buzdította, „könnyen felmérhetjük azt a távolságot, amely minket elválaszt az ókortól a történetíró feladatáról és kötelességeiről vallott felfogásban” (DELAHAYE: 1905/1955. 62). DEZSÉNYI LÓRÁNT hívta fel a figyelmemet e hagyomány jóval korábbi tanújára is, THUKÜDIDÉSZre (szóbeli közlés alapján). Jóllehet THUKÜDIDÉSZ elveti a retorikai történetírást, de ugyanakkor bevallja, hogy a hadvezérek csata előtti beszédeit maga költötte. Ha elveszett volna az első könyvből ez a rész, és miután egyébként mai történettudományi szemmel is megbízható történetíró, azt vélhetnénk, hogy a hadvezérek beszédei is hitelesek: „(...) nem ad semmit azokra, amiket felőlük [történeti személyiségekről akár a költők daloltak, akik tárgyük előterjesztésében a művészi nagyítással élnek, valamint azokra sem, amiket a logographusok adnak elő, mivel ezek inkább a szórakozni vágyó közönség meghódítását, mint a tiszta valóság feltüntetését tűzték maguk elé feladatul, s adataik olyneműek, hogy sem valótlanágukat nem lehet bebizonyítani, sem hitelességüket igazolni, s jórészek azáltal, hogy sok időn át volt forgalomban, a legképtelenebb mesékké torzult (...) amelyeket előadtam, a legszembetűnőbb nyomok után, amennyire csak oly régi kor dolgairól lehet, elegendőképpen megállapítva vannak. (...) Ami már azokat a beszédeket illeti, amelyeket a háború előestéjén, majd folyama alatt tartottak, énnekem azokat, amelyeket fülem hallatára mondtak el, valamint másoknak, akik nem máshonnan ilyenekről tudósításokat küldtek, bajos volt szóról szóra egészen megtartani s feljegyezni. Úgy beszéltem tehát a szónokokat, amint kellett minden egyesnek mindannyiszor a szóban forgó ügyben nyilatkoznia, hogy szavai mennél tárgyhoz illőbbek legyenek, s emellett tartottam magam a lehető legszorosabban a valósággal elmondott beszéd lényeges tartalmához” (THUKÜDIDÉSZ: 1887. Zsoldos B. fordítása, I. 21–22). Tehát még ő is a retorika egyik alapelve, azaz az illőség szerint írt (vö. azzal, hogy az illőség később, ARISZTOTELÉSZ retorikájában is kulcsfogalom, *Rétorika*, 1408a). CICERO szerint a szónokok a történetekben meg van engedve a hazugság azon célból, hogy valamit élesebben, világosabban tudjon megfogalmazni: *At ille ridens: Tuo vero, inquit, arbitrato; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius* (Brutus 42). Ez a humoros megjegyzés egyrészt arra utal, hogy CICERO pontosan tudta a különbséget a retorikai történetírás és az úgymond valódi történetírás között. Másrészt tudta, mi a különbség a történetírás és a politikai propaganda között (lásd CICERO: 1996.

Commentary, 32). Ez látszik abból is, amikor éppen különbséget tesz a történetírás és a költészet között, mondván, hogy más törvényeket kell megtartani az egyikben, és másokat a másikban. Az egyikben minden az igazsághoz viszonyítottatik, a másikban pedig többnyire a gyönyörködtetéshez: *Intellego te, frater, alias in historia leges observandas putare, alias in poemate. Quippe cum in illa ad veritatem cuncta referantur, in hoc ad delectationem pleraque* (CICERO: 1879. *De legibus*, I. 2, 4–5). Természetesen már annak is gyanakvást kell keltenie bennünk, hogy miért kellett ezt a különbséget egyáltalán kiemelni. Ennek okát ő is rögtön megadja THUKÜDIDÉSZhez hasonlóan, amikor azzal folytatja, hogy Hérodotosznál, a történetírás atyjánál, és Theopomposznál, aki híres szónok is volt, számtalan mesét találunk: *Quamquam et apud Herodotum patrem historiae et apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae* (uo. I. 2, 5).

A médiaretorika és a médiakezelés oktatásában is valahol itt kellene kezdeni. A médiaretorika még az ókori retorikánál is nagyobb mértékben engedni meg magának, hogy hazudjék egy adott esemény tálalásakor. Többnyire nem azzal a céllal, mint az ókori történetírás, hanem sokszor pusztán azért, hogy felhívja magára a figyelmet, sokszor pedig politikai okokból és a félreinformálás, a nem informálás határozott szándékával (vö. a *broadcasting-narrowcasting-noncasting* terminusokkal a médiaretorikában, a gyakori hiperbolákkal, eufemizmusokkal és kakofemizmusokkal a médianyelvben). A média műfajaira és retorikájára azért is kell ügyelni, mert jórészt újak azokkal a műfajokkal és nyelvvel szemben, melyeket az iskolában tanítanak. Az ókori történetírás műfajaira pedig azért kell tekintettel lenni, mert nem tanítják az iskolákban kellő hangsúllyal, vagy egyáltalán nem tanítják azt, hogy kihalt műfaj. Amit tanítanak, az a felvilágosodás racionalizmusának és a múlt századi pozitivista történetírásnak egyfajta naivitása. Ezek többek között a bibliai történetírás műfaji sajátosságait figyelmen kívül hagyva, azt kéri számon a bibliai történetekben az esetleges szerényebb műveltségű szerzőktől, amit még a legműveltebb és legnagyobb antik szerzőktől sem lehet, sőt nem is szabad megkövetelni. Ez is kézenfekvően mutatja, mennyire szükséges minden írott és beszélt szöveg megközelítésénél a műfaj, és annak kognitív és szociointerpretációs szemlélete. Jelen szövegünket illetően ugyanis, ami „számunkra mellékes, azt a régiek első helyre tették. Az ő történéseik elsősorban irodalmi hatásra törekedtek, a tények igazsága már kevésbé foglalkoztatja őket, a pontosság is alig, a forráskritikáról pedig a legtöbbször fogalmuk sincs. Elsősorban tetszeni kell az olvasónak az elbeszélés érdekességével, a leírások szépségével, a stílus ékességével” — olvassuk a hasonló műfajú hagiográfiáról (DELEHAYE: 1905/1955. 62). A médiában is az első helyre teszik sokszor azt, ami mellékes, de megint csak más céllal. Az érdekes, a botrányos, a különleges kerül előre (és/vagy a címbe). Az a fontos, hogy az információözöntől már-már közömbössé vált hallgatót/olvasót/nézőt nehogy békén hagyják, különben az nem veszi (meg) a médiainformációt. A tények igazsága politikai okokból teljesen mellékesé válik, hiszen a hatalom minden áron való megszerzésére törekszenek, és nemigen lehet felelősségre vonni, korlátozni a médiát. A pontosságról, szakszerűségről, kritikáról fogalmuk sincs, mert kevés kivétellel a riporterek műveletlenek, és sokszor iskolázatlanok is. A fentiekből és a következőkből az is kiviláglik, hogy azonos vagy hasonló eszközök és technikák — más céllal, más szituációs kontextusban (ki, kinek, miről, mikor, hol stb. — *circumstantiae* az ókori retorikákban), más műfajban — mennyire eltérő következményekkel járnak társadalmilag, erkölcsileg stb. a szövegbefogadóban.

A költői elbeszélő szöveg költőisége valóságos történet terméke lehet (vö. HARWEG: 1975. 167). A mi szövegeink esetében, és általában a memoire-okban a költői elbeszélésnek megvan az az ereje, hogy a jelenben, az olvasó/elemző idejében, életre keltsen múltbeli eseményeket nyelvi jeleknek és rendszerüknek a segítségével. A nyelvi jeleknek és rendszerüknek pedig van mind referenciája (denotációja), mind pedig konnotációja, azaz sajátos érzelmi, hangulati többlete. A múltbeli eseményeknek ez a „feltámasztása”, életre keltése a szemiotikai és nyelvi szinteken végrehajtott válogatás eredménye. Ez a válogatás az emberi elme azon logikai és ismeretelméleti eljárás módjának az ellenpontja, amelyben egyes mozzanatok, dolgok járulékos összetevői nagyobb jelentőséget kapnak, mint mások. Ennek a célja a szépirodalmi szövegekben elsősorban esztétikai, tömörítő (vö. a művészi gazdaságossággal). Ezért is van az, hogy például a műalkotások sohasem a valóságot jelenítik meg, hanem annak „égi mását”, azaz bizonyos tulajdonságokat kiemelnek, másokat elhanyagolnak. Ezért lehetséges, hogy egy költőről többet elárul a jó művész készíttette portré, mint a (valóságos) halotti maszkja (vö. a választás és kombináció szakkifejezésekkel: JAKOBSON: 1960. 350—377; BENCZE: 1983. 4—5).

Elemzett szövegeinkben az aktuális jelentés korlátozva van a *tizenkétéves lánya*ra, a *francia vörösbort*ra és a „másfajta” *árnyas kaptató*ra. A szövegekben lévő magyarázatoknak az a célja, hogy a szavak köznyelvi jelentéséből adódó két-/többértelműségnek, kétségeknek még az leghalványabb lehetőségét is elkerüljék. A szemantikai emlékezet mindegyikben összeütközésbe kerül az epizódemlékezettel. Az önjavító magyarázat (*tizenkét éves leány, francia bor, árnyas... de másféle...*) csak a szerzőnek fontos és szükséges követelmény, nem maga a szöveg igényli. A szöveg világa az olvasó szempontjából enélkül is lefedné a való világot, amelyről a szöveg beszámol. A szerzők azok, akik úgy gondolják, hogy valami megbicsaklás történhet az olvasóban. Ezért mintegy hozzáfűzi az egyik, hogy természetes, hogy a leány járt tudott, hiszen tizenkét éves *talita* volt, nem csecsemő, mert akkor az lett volna a csoda, hogy jár, márpedig itt a csoda az, hogy halottnak tudtuk, és mégis él. Mintha így gondolkodna a másik: mi, tizenéves fiúk, francia bort ittunk, életünkben először, ráadásul a háború végén, amikor már alig volt enni- és innivaló. Ezért kell magyarázkodni a harmadiknak is: kedves olvasó, ha netán azt gondolnád, hogyan is izzadhattam meg, amikor árnyas kaptatón mentem, nos hát azért izzadtam, mert ez másfajta árnyékot adó ösvény volt stb. A szerzőknek ez az aggályossága, amely stilisztikai-esztétikai jelenségeként értékelhető ezekben a szövegekben, sajátos szituációs önellenőrzést (*situation monitoring*) eredményez. A hozzáadott (többször)magyarázat következtében, amely az olvasónak végül is fölösleges, az olvasó is többször szituációkezeléssel (*situation managing*) szembesül.

Mindhárom szerzőnk úgy véli, hogy az elbeszélés várhatósági láncában (vö. LONGACRE—LEVINSOHN: 1978. 108) szakadás van, és hogy elkerüljék még a leghalványabb lehetőségét is a kommunikáció megghiúsulásának, mintegy a következőképpen okoskodnak: ... tudott járni, hiszen tizenkét éves volt, a *talita* jelentése itt korlátozva van erre az életkorra; ... *francia bort* ittunk a háború szörnyűségei közepette; ... ez valami egészen különleges *árnyas kaptató* volt. Feltehetően azt posztulálják a szerzők, hogy a befogadó/olvasó döntés elé kerül az extenzionális értelmezést illetően, amikor intenzionálisan értelmezi az adott nyelvi jelek jelentésszerkezetét, illetve jelentésjegyeit. Vajon a befogadó/olvasó ekkor referenciálisan egy valós világhoz tudja-e kötni a mondottakat, vagy pedig pusztán egy fiktív világhoz: ... járt a csecsemő, ... az éhhalál szélén

a francia bor (netán csak a fantázia szülötte), ... csak vágyott az árnyék után, csak nézte a kis árnyékokat (és azt hitte, hogy majd a látvány hűsít). „Az extenzionális és az intenzionális értelmezés folyamatai szolgáltatják azt a tájékoztatást, amelyiket a befogadó jelentéssel bíró struktúrává szervez, más szóval az olvasó számára koherens világgá” (SCHMIDT: 1978. 57). Az intenzionális és az extenzionális értelmezést ki lehet terjeszteni akár az intenzionális, akár az extenzionális értelmezést kommentáló műveletekkel. Ez akkor történik meg, ha probléma merül föl az értelmezési folyamatban, vagy ha bizonyos értelmezéseket igazolnia kell a befogadónak (vö. SCHMIDT: uo.). Az elemzett idézetekben a szerzőkben merült fel a félelem, amelyet SCHMIDT PETŐFI nyomán leírt. Ezért tudattalanul is az olvasó helyett, az olvasót figyelembe véve, olvasóként gondolkodva alkotják meg szövegüket, és végrehajták helyettük az értelmezéseket. Szövegtani szempontból ezt a jelenséget kohézió- és koherenciajavításnak hívhatnánk (lásd még alább a retorikai megközelítést).

4. Logikai és nyelvtani kérdések

Mint már láttuk, az eseményeknek van pragmatikai oldala is. Ez megköveteli annak hangsúlyozását, hogy a kislány tudott járni, de nem annak a természetfölötti eseménynek a következtében, amely a történet középpontja, hanem egy természetes ok miatt, vagyis mert tizenkét éves volt. Ezért érzi szükségét a szerző, hogy a *talita* szokásos extenzióját korlátozza, amely egyébként 0—12 éves korig terjedt. Ezt úgy éri el, hogy külön mondatban hozzáad a jelentéséhez egy intenzionális elemet, vagyis hogy *tizenkét éves volt*. A görögben ez nyelviattributum possessivum, pontosabban genitivus quantitatis, és ugyanakkor elliptikus szerkezet, hiszen a *koraszion-kislányt* nem isméli meg. A mondat mellérendelő magyarázó, appozíciós egység. Érdekes, hogy angol leíró nyelvtan hasonló mai angol nyelvi jelenségeknek részletes és pontos leírását nyújtja a *reformulation* szakkifejezést bevezetve: *Reformulation is a rewording in the second appositive of the lexical content of the first* (QUIRK—GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK: 1972. 9. 144). A reformulázásnak három típusát különbözteti meg: a nyelvi ismereteken alapulót, a tények ismeretén alapulót és a pontosabb formulázást. A harmadik típusú reformulázásban kijavítjuk a korábban mondottakat. A reformulázásra utaló gyakori nyelvi elemek, indikátorok: *más szavakkal, jobban mondva, egyszerűbben szólva, egyszóval, szakkifejezéssel élve, ugyanis, nevezetesen* stb. „A korrekció tulajdonítható annak a törekvésnek, hogy fogalmazásunk gondosabb és pontosabb legyen” (uo. 9. 147). A *correction* szakkifejezés itt nem ugyanabban a jelentésben szerepel, mint ahogy azt a klasszikus retorika használta (lásd BENCZE: 1991. ELTE *Nyelvtud. Dolg.* 38.). Első szövegrészletünk pontosan megfelel ennek a leírásnak, még az indikátort is megtaláljuk: *γάρ — ugyanis, tudniillik*.

A reformulázás mögött azonban állhat pusztán retorikai szándék. Az ismétlésnek és a névszói szerkezet kiterjesztésének szerepe lehet fokozás is (uo. 9. 147). Ezt sem lehet kizárni második és harmadik szövegrészletünkénél. Őrsi korlátozza a *bor* extenzióját intenzionális elem hozzáadásával (*francia*), amely nyelvtanilag melléknévi jelző. A *Francia vörösbort* mondat szintén elliptikus szerkezet, lévén hiányos mondat, és szintén appozíciós kiegészítése a korábban mondottaknak (*Bort is kaptak*). Ezután következik a hosszabb magyarázata a szituációnak (fiatalok, háború stb.). Miután regényrészletről van szó, nem egyszerűen jól emlékezés kérdése a magyarázat, hanem retoriki-

kai-esztétikai „fogásnak” is minősíthető. Hasonló a helyzet Sarbunál. Ő egyszerűen megismétli a melléknévi jelzős szerkezetet (*árnyas kaptató*), majd *de* ellentétes kötőszóval következik a magyarázat. A magyarázatban nála több appozíció (... *ostor hajtott nyáj mindegyik, jelleg és arculat nélkül, kőris meg cser, a bükk is még itt-ott ... görcsös, magasra nőni nem tudó ...*) és elliptikus szerkezet van (... *annyira [megizzadtam], ... mint az egymásra hajló bükköké [bükkök árnyéka]...*). Ezeknek a mondatoknak egyúttal megvan ugyanaz a kiigazító szerepe is, mint az *ugyanis tizenkét éves volt* szintén appozíciós mondatnak.

5. A logika és az emlékezet szerinti modell

FREUD mindenféle emlékezethibát részletesen leír (*Vergessen, Verlesen, Verschreiben, Vergreifen, Versprechen*). A tévedés folyamatának rendszere arra utal, hogy a lelki tevékenység valamilyen zavaró befolyással küszködik (*Der Mechanismus des Irrtums scheint der lockerste unter allen Fehlleistungen, das heißt das Vorkommen des Irrtums zeigt ganz allgemein an, daß die betreffende seelische Tätigkeit mit irgend einem störenden Einfluß zu kämpfen hatte, ohne daß die Art des Irrtums durch die Qualität der im Dunkeln gebliebenen störenden Idee determiniert wäre... Das Entgegenkommen des sprachlichen Materials ermöglicht erst die Determinierung des Fehlers und setzt derselben auch die Grenze*; FREUD: 1955. 247). A vizsgált szövegekről is elmondhatjuk, hogy valamiféle sajátos, végső fokon nemcsak valóságos, hanem esztétikai célzatú emlékezethiba van bennük. Vizsgálódásom céljai közé tartozik az is, hogy ezt a jelenséget minél több oldalról megvilágítsam, és mint nyelvi jelenséget meghatározzam (lásd még alább a tévedés másfajta megközelítését a 8–9. pontban). Röviden tehát vizsgálnunk kell az emlékezetet mint a szövegalkotás tényezőjét, ahogy arra már fentebb utaltam az emlékezet fajtáinak felvázolásával. Az elemzett idézetek jó példájául szolgálnak a következő axiómának: *pontatlan vagy téves emlékezet csak a helyes emlékezet kontextusában lehetséges* (MALCOLM: 1963. 190). Márk evangéliumában két olyan emlékezetformát találunk, amelyet BERGSON különböztet meg (BERGSON: 1956. 83; idézi MALCOLM: uo.). Az informáló emlékezik a mondatra arámul, és emlékezik arra a partikuláris eseményre, amikor a mondat elhangzott. Ellentmondást lát a kettő között (*kislány versus jár*), és ezért kijavítja saját magát (*ugyanis tizenkét éves volt*). Örsi, illetve Sarbu szövegében ez a két tényező ellentétes sorrendben jelenik meg. Először emlékeznek az eseményekre, és csak azután a szavakra, amelyekkel le szokás írni az ilyen eseményeket. Ez a különbség a logikai oldala lehet annak a különbségnek, amely Márk informálója, az ő „közönséges”, „mindennapi” beszámolója és a másik két szerző művészi visszaemlékezése között van. Mindegyik szöveg mögött azonban ott van az eseményekhez és a nyelvi megfogalmazáshoz kötődő, adott „társadalmi emlékezet”, vagyis hogy ez és ez a hétköznapi tapasztalatban náluk így és így szokott lenni, és ezt és ezt így és így szoktuk elmondani.

A szerzők emlékeznek, és beszámolnak *paidon-talitaról, francia vörösbortól*, illetőleg *árnyékos kaptatóról*. Ezt nevezhetjük faktuális emlékezetnek (*factual memory*; vö. MALCOLM: 1963. 204–205). De emlékeznek egy partikuláris személyre (a feltámasztott tizenkét éves leánykára), partikuláris eseményre (francia vörösbort ivására karácsony este a háború alatt), partikuláris helyre (árnyékos kaptatóra sajátos árnyékkal). Ez a perceptuális emlékezet (*perceptual memory*). Mindhárom szövegben a faktuális emléke-

zetet kijavítja és kiegészíti a perceptuális emlékezet. „Mivel a perceptuális emlékezet nem létezhet faktuális emlékezet nélkül, de az utóbbi létezhet az előbbi nélkül, igazolva van az a nézetünk, hogy a faktuális emlékezet logikailag elsődlegesebb, és hogy a perceptuális emlékezet az emlékezet másodlagos formája” (MALCOLM: 1963. 214). Valószínű, hogy amit RUSSELL „igaz” emlékezetnek, BERGSON pedig „spontán” emlékezetnek nevez, az ugyanaz, mint a perceptuális emlékezet (uo. 210). Elemzett szerzőink nyelvi viselkedése pontosan megfelel ezeknek a leírásoknak.

„A kontextus hatása a válaszadásra elvben azonos az ingerhatással” (NORMAN: 1970. 208). A kontextus és a szituáció itt magában az elemzett szerzőkben váltja ki a stimulust az olvasó várható válasza helyett. A szerzők gondosak, óvatosak, sőt aggályosak, nehogy nem kívánt választ váltsanak ki az olvasóban. Magyarázatukkal, illetve önjavításukkal ki akarják zárni az adott nyelvi jelekkel adódó többértelműség lehetőségét is, hiszen a legtöbb szó minden nyelvben többjelentésű (poliszémia). Mindhárom szövegben maguk a szerzők végzik el a megfelelő visszacsatolást. Mintha az emberi agy és elme minden kommunikációban szimulátorként is működne, mindenekelőtt az írásos kommunikációban, és olyan jelenségeket hoznak létre, amelyek elsősorban az élőbeszéddel történő kommunikációban fordulnak elő. Az aktuális kommunikációban mintegy párhuzamosan az elme teszteli az elhangzottakat minden szemiotikai és nyelvtani szinten. Itt most bennünket a jelentés szintje érdekel elsősorban. Természetesen ennek ellenőrzése után a javítás különféle nyelvi formulázásokkal történik meg. Ez a szimulátor meghibásodik patológikus esetekben (lásd alább a 10. pontot). A kimenetnél (szövegalkotásnál) a szimulátor a bemenet (szövegfeldolgozás) szerepét látja el. Ez a megközelítés már egy újabb megvilágításba helyezi a tárgyalt kérdést.

6. Keretelméleti megközelítés

A keretelmélet az egyik legkézenfekvőbb és legkönnyebb megközelítés lehetőségét nyújtja a fentebb tárgyalt jelenség leírásában (vö. METZING: 1980.). „A keret tartalmazhat nagyon sok olyan részletet, amelynek feltételezését kifejezetten nem indokolja a szituáció” (MINSKY: 1980. 1). A keret szilárd „legfelső szintje” az evangéliumi szövegben a 0–12 éves életkorú lánykára vonatkozó, kedveskedő szó, a *talita* használata. Ezen az egyetlen szón belül az alsóbb szinteken több végállapot lehetséges. Ezek mindegyikét az éppen hozzájuk rendelhető sajátos adatokkal kell betölteni. Az első történetben ez a *tizenkét éves*. Részletesen taglaltam már fentebb, hogy miért és hogyan választható ki, és kerülhetett elő az adott nyelv adott beszélőjének emlékezetstruktúrájából a *talita* szó akkor, amikor a történet más nyelven (görög) foglaltatott írásba, mint amely nyelvi környezetben elhangzott (arám). Hogy a nyelvi leírás megfeleljen a valós történetnek, szükséges volt további információval alkalmazni a szót. A szöveg szerzője, azaz nyilván a történetet elbeszélő, félt attól, hogy a hallgató/olvasó hibás végállapotnál köt ki, mondjuk például, hogy egy éves a kislány (vö. MINSKY: 1980. 2), vagyis a kislány a csodatett következtében kezdett el járni. Hasonló gondolati séma követhető végig a másik két szövegen is. Mindegyiknél a szerzőben az információs visszacsatolás hálója gondoskodik a szó megfelelő, az adott, partikuláris történethez való alkalmazásáról.

7. A klasszikus retorika modellje szerint

Hiányos nyelvtani kohézió és annak tolerálása gyakori a hétköznapi beszédben (vö. BEAUGRANDE—DRESSLER: 1981. 9, 119). Ha ilyen hibát szándékosan ejt a szerző, például költői szövegben azzal a céllal, hogy ezáltal valamilyen mozzanatra felhívja a figyelmet, valamilyen eszmét hangsúlyozzon, akkor ezt a klasszikus retorika következtelen mondatszerkesztésnek, *anakoluthon*nak hívta abban az esetben, ha egy körmondaton (*perióduson*) belül nem a várt viszonyyszó következett. (LAUSBERG: 1960/1973. 527 és 924). Ha eltekintünk a központosítástól, márpedig el kell, hiszen az egyrészt eléggé mesterséges, mégha az újkorban az író stílusára jellemző is lehet, másrészt első szövegünkben utólagos, mert a szöveg keletkezésének idején (i. sz. I. század) nemigen létezett még központosítás, akkor mindhárom szövegnél beszélhetünk *anakoluthon*ról. A hiányos kohéziót a szövegalkotó sajátos szituációja kényszeríti ki a szövegalkotóból (az elsőben a két nyelv, visszaemlékezés stb.). A másik kettőben minden bizonnyal művészi és szándékos. Ha valódi hibák volnának, akkor a klasszikus retorika *soloecismus*nak címkézné őket (vö. LAUSBERG: 1960/1973. 502—527). Mindegyik szerző mintegy fél a *soloecismus per detractio*emtól, és ezért, e fölállásban *soloecismus per adiectione*met követ el. Magyarán fél attól a hibától, hogy hiányos lesz a szerkesztése, s ezért a bőbeszédűség hibájába esik. A 3. és 4. pont alapján nyilvánvaló, hogy itt nem lehet szó *soloecismus*ról. Mégis mindhárom szövegben találunk formálisan ilyen jelenségeket, de ezek többnyire valójában hasonló és különböző típusú *figurae per adiectionem* (LAUSBERG: i. m. 607—687). Ezen a kategórián belül a következő nagyobb alkategória, amelybe e jelenségek tartoznak, a *geminatio*. Ez utóbbin belül az *iteratio* alkategóriáját találjuk meg. Ez megfelel a teljes rekurrencia fogalmának a szövegtanban. Márk szövegében a *kisgyermek* [*paidon*] ismétlődik meg többször, valamint a *kislány* [*korasion*]. Ez utóbbi elliptikusan is az idézett utolsó mondatban (*tizenkét éves* [*kislány*]). A *kislány* a *kisgyermek* szinonimája stilisztikailag — nem teljes, illetve szemantikai rekurrenciája szövegtani szempontból —, lexikológiai jelentéstani szempontból pedig viszonyuk hiponima-hiperonima (vö. LYONS: 1977. 291). *Variation*nak is fölfogható a klasszikus retorika szerint, logikailag pedig a *kislány* extenziója szűkebb mint a *kisgyermeké*, illetve a *kislány* mint *species* alkategóriája a *kisgyermeknek* mint *genus*nak. Az a tény, hogy Márk előbb *kisgyermeket* ír, és csak azután *kislányt*, egyúttal *correctio* is a klasszikus retorika szakkifejezés-rendszerében (vö. LAUSBERG: 1960/1973. 621 és 784). Hasonló vagy ugyanez Örsi és Sarbu eljárása. Örsi a *bor* szót ismétli meg ötször (!) tárgyesetben ezen a rövid szövegrészleten belül, és egyszer szemantikai rekurrenciaként, amely itt metafora is egyben (*piros festék*). Sarbunál a *bükk* ismétlődik, valamint a *másféle- más-fajta* mint *variatio*k és mint szemantikai rekurrenciák. Valójában *repetitio*ról is beszélhetünk a szövegekben ott, ahol nemcsak egy szó, hanem szókapcsolatok ismétlődnek (*francia vörösbort, árnyas kaptató*). Örsi ugyancsak szűkíti az extenziót, mégpedig nyelvileg két lépcsőben, logikailag háromban, miután először *bort* említ, majd utána *francia vörösbort*, azaz nemcsak a *vörösbort*a korlátozza a *bort*, hanem ezen belül még tovább a *francia vörösbort*a. Ezek retorikai *correctio*k is egyben. Nyelvtanilag van különbség is természetesen a három szerző eljárás módja között. Márk egyszerűen más szóval szűkíti a fogalom kiterjedését (*kisgyermek*>*kislány*), Örsi jelzővel és jelzős összetétellel (*bor*>*francia vörösbort*), míg Sarbu körülírással szűkíti tovább a már [*árnyas*] jelzővel is szűkített *kaptató*t. Ugyancsak közös mindegyik szövegben, hogy a visszatérő

elemek anaforikusak is, a korábbi szövegrész értelmezései vagy rövidebb-hosszabb körülírásai is (vö. LAUSBERG: i. m. 1100). Funkciójuk mindenképpen egyfajta (ön)javítás, amint már fentebb láttuk (vö. a 4. ponttal). Míg Márk, illetve az ő adatközlője, feltehetően valóban félt a szójelentés (*talita*) referenciájának félreértelmezésétől, Őrsi és Sarbu szövege művészién imitálja ugyanezt a félelmet, pontosan úgy, azaz úgy írnak, ahogy a visszaemlékezők szoktak beszélni, és ahogy Márk visszaemlékező adatszolgáltatója valóban beszélhetett.

8. A játékelméleti megközelítések néhány lehetősége

A játékelmélet XX. századi sikeres pályafutása a matematikában akkor kezdődött, amikor NEUMANN alaptéorémáját igazolta (NEUMANN: 1928.). Csaknem ezzel párhuzamosan, illetve nem sokkal később kapott fontos szerepet a filozófiában (a késői WITTGENSTEINNél és HINTIKKÁnál), a pszichológiában és a szociológiában (vö. RAPOPORT: 1974.; SHUBIK: 1964.). A játékelmélet tudomásom szerint alig jutott el a nyelvészethez, jóllehet alkalmazhatósága a nyelvtanban, jelentés tanban és szövegtanban aligha kétséges (vö. WIENOLD: 1978.). A nyelvészet e miatt a „hanyagsága” miatt, úgy vélem, nem ítéendő el jobban, mint RUSSELL, aki amikor a nyelv különféle problémáiról ír, megemlíti a pszichológiát, episztemológiát és a logikát, de egyszerűen kihagyja a nyelvészetet (RUSSELL: 1922. 7. Bevezetés a *Tractatus*hoz). Finom visszavágásként nyelvésznek kellene értekeznie mondjuk a számtani műveletek fontosságáról a házaszszony bevásárlásakor vagy a ritmikus gyermekversekben anélkül, hogy a matematikára utalna. Az egész kérdés abszurditása abban van, hogy a XX. századi nyelvészet főbb irányzatainak (például a strukturalizmusnak, a generatív grammatikának, sőt a szöveg-tannak is stb.) a mögött az elképzelése mögött, hogy a nyelvi jel szemantikailag nem természetes vagy ikonikus, hanem önkényes és konvencionális, — mely elképzelést kategorikusan tagadni magától értetődően nem is lehet —, mindig valamiféle ideális nyelv létezésének a feltételezése áll, akárcsak a korai WITTGENSTEIN, RUSSELL és az analitikus iskola filozófiájában. RUSSELL ex cathedra kijelenti: „A nyelv egész funkciója abban áll, hogy jelentése van, és csak abban a mértékben tölti be ezt a funkcióját, ha afelé az ideális nyelv felé közeledik, amelyet posztulál” (RUSSELL: 1922. 8). Csakhogy ez az ideális nyelv pusztán valamiféle olyan statikus világ leírására alkalmas, mint az eleai Zenóné volt. Az általános emberi tapasztalat mégis inkább amellett szól, hogy a világnak vannak statikus és dinamikus jelenségei, és a nyelv is ezt követi a maga természetében. Ezért van az, hogy a nyelv RUSSELLnek „a gyakorlatban mindig többé-kevésbé meghatározhatatlan” (*vague* — uo.). Csakhogy ez a tulajdonsága a nyelvnek nem feltétlenül kiírtandó, mint ahogy azt RUSSELL és az analitikus filozófusok vélik, hanem éppen annak a jele, hogy a nyelv az adott használatban mindig be tudja tölteni szerepét, az ember-ember közti partikuláris kommunikációt az adott esetben ugyancsak partikuláris, statikus és dinamikus világról. Ez az egyetlen módja annak, hogy valami közös megmaradjon a mondat és a valóság struktúrája között (uo. 8). Ez esetben viszont a nyelv egyrészt ikonikus, másrészt nem csak absztrakt jelentést hordoz. Nem egyetlen és kizárólagos funkciója ugyanis a nyelvnek, hogy állítson vagy tagadjon valamit, ahogy RUSSELL vélte (uo. 8). A nyelv az a faji invariáns jelenség az emberben (*species invariant phenomenon* — MORAVCSIK: 1979. 14), amellyel alkalmazkodik az állandóan változó világhoz. Az ember állandó *stressz* és nyomás alatt van a túlélésért. A világ állandó és

változó jellegét valahogy tükröznie kell a nyelvnek is, ennek az emberi fajra kizárólagosan jellemző túlélési eszköznek. A változó és az állandó katexochén megvalósulása a nyelvben a metafora. Az ember-ember közti (személyes) nyelvi kommunikáció pedig mindig több, mint logikai jelentések átvitele. Érzelmi, indulati és ösztöntényezők szerepe néha nagyobb, mint a jelentéseké. Úgy tűnik, hogy a késői WITTGENSTEIN mintha tudomásul vette volna ezt, és bevezette a játékelméletet a nyelvfilozófiába (vö. *Das Blaue Buch*, WITTGENSTEIN: 1970.; *Philosophische Untersuchungen*, WITTGENSTEIN: 1960.). Így nem kellett feladni korábbi axiómáját, hogy „a nyelv korlátai világom korlátai” (*Tractatus* 5.6), mivel a játék kiterjeszti és folyamatosan változtatja a korlátokat.

Ha az embert *homo ludens*ként határozzuk meg, akkor nem csupán gyermeklélektani, kultúrtörténeti, etnográfiai, kultúrantropológiai stb. szempontból lehet megközelíteni (vö. HUIZINGA: 1938/1944.), hanem a játékelmélet többek között lehet matematikai, logikai, nyelvfilozófiai és játékelméleti szemantikai, közgazdaságtani, politikai, szociológiai, pszichológiai és szövegtani. Miután a játék alapelemei a véletlen és a szabály, valamint a valódi döntéssorozat és ezek stratégiája, illetve más döntésektől függő sorai, ezért a szövegek játékelméleti elemzéséhez ki kell emelni néhány mozzanatot a fentiekből.

I. A matematikai játékelmélet. A matematikai játékelmélet az úgynevezett stratégiai játékokkal foglalkozik, vagyis amikor

a) a játékosoknak a játék kimenetelére a fennálló játékszabályok keretei között van befolyásuk; ily módon fölfogható a *langue* és a *parole* viszonya is (ezt és a következő alpontok matematikai megfogalmazásait lásd SZIDAROVSKY: 1977. 5);

b) ez nem áll a szerencsejátékokra — ott csak valószínűségszámítás lehetséges; a negentrópia jelensége a nyelvi és szemiotikai szinteken mutatja, hogy a nyelvre nézve nem a szerencsejáték valószínűségszámítása a mérvadó, hanem a szabályok általi kiszámíthatóság;

c) a játékosok érdekei ellentétesek, ebből konfliktushelyzet keletkezik, miközben mindegyik játékos a legelőnyösebb kimenetelt keresi, akárcsak a beszélők (és a hallgatók is) a (retorikus) beszédhelyzetben, illetve minden beszélő a nyelv retorikai összetevőivel;

d) minden játékosnak egy függvényrel (= kifizetőfüggvény) jellemezhetjük a játék kimenetelét, amint a beszéd és annak funkciója és sikeressége is függvénye a beszédhelyzet paramétereinek (ki, kinek, mikor stb.) és a szemiotikai és nyelvi szinteken lehetséges változatokból való választásoknak;

e) a játékosoknak/beszélőknek/szövegalkotóknak a játék kimenetelét befolyásoló tevékenysége a *stratégia*;

f) a *stratégiahalmaz* azoknak az előre rögzített magatartásterveknek a halmaza, amelyek a konkrét játék során fellépő helyzetekben a játékosok viselkedését irányítják; ezek lehetnek az adott beszédaktusban nyelvi természetűek, a nyelvet kísérő nem nyelvi természetűek, és egyszerűen nem nyelvi természetűek;

g) *determinisztikus* a játék akkor, ha a kifizetőfüggvények értékeit a stratégiák egyértelműen meghatározzák; a nyelvi megnyilatkozások többé-kevésbé determinisztikus jellege (vö. ismét a negentrópiával) teszi lehetővé például a preszkriptív-normatív nyelvtanokat, stilisztikákat, retorikákat, poétikákat stb.;

h) *sztochasztikus*, azaz statisztikai valószínűségeen alapul a játék akkor, ha kimenelete a választott stratégiáktól sztochasztikusan függ; a nyelvet illetően utalni lehet ezzel

kapcsolatosan a műfajok/szövegtípusok létezésére és a g) pontban mondottakra, hiszen a determinizmus nem kizárólagosan ható tényező;

i) *kooperáció* lehet a játékosok között — együttműködés a beszédpartnerek között mindig van. Emellett még érdekes volna az elméleti és az általános nyelvészetben foglalkozni az úgynevezett mátrixjáték alkalmazásával. Ez olyan kétszemélyes játék, amelyben az egyik megnyeri azt, amit a másik elveszt. Ez a kétszemélyes nulla összegű játék (vö. KEMÉNY—SNELL—THOMPSON: 1971.).

II. A logikai (vagy dialektikai) játék. A dialektika itt, akárcsak az ókorban és a középkorban körülbelül a mai logikának felel meg. Mint a gondolkodás szabályaival foglalkozó tudomány, vizsgálja elsősorban a kijelentés igaz vagy hamis voltát. Eredete köztudomásúan a szokratészi vitamódszer, melynek összetevői

a kérdés-felelet,

ennek, azaz a vitának a szabályai,

valamint az igaz vagy hamis. Nem erkölcsileg, hanem például úgy, hogy a kijelentések logikai szerkezete kizárja együttes igazságukat (vö. RUZSA: 1987. 3).

A kijelentés igaz—hamis voltának az adott nyelvi megnyilatkozásban van a logikai és erkölcsi vonatkozása mellett nyilván több más vonatkozása is. Például lélektani és szociológiai, ha Talleyrand-nal úgy fogalmazunk, hogy a beszéd nem arra való, hogy gondolatainkat kifejezzük, hanem hogy eltakarjuk vele gondolatainkat. Ismeretelméleti vonatkozásban, WITTGENSTEINnek látszólag ugyanilyen megfogalmazásában, a nyelv eltakarja a gondolatot (*Tractatus*: 4.002). Ismét csak látszólag hasonló a goethei stilisztikai megfogalmazás, hogy a stílus a gondolat ruhája (MÜLLER: 1981.), amely mintegy betakarja a gondolatot és változtatható.

ARISZTOTELÉSZ a dialektikai játékról — anélkül természetesen, hogy ezt a terminust használná — a *Topikában* ír (*Topika*: I. 1., 100a 20—24; KAKKURI—KNUUTTILA: 1987. 239), amikor szól a módszerről, hogyan érveljünk (szillogizmus) általánosan elfogadott véleményből (endoxosz). A játék a kérdés lépéseiből, a felelet lépéseiből és a kettő birkózásából (δύω) áll. A kérdező akkor nyer, ha a felállított kezdő tézis ellenkezőjére jut. Ehhez stratégiára van szükség aszerint, hogy

a) honnan indul ki a másik tézise;

b) mik az elfogadható kérdések — lehetőleg eldöntendő kérdések;

c) az érvelés és következtetés biztos előzményekből fakad, vagy pedig endoxoszból; ez utóbbi esetben általánosan ismert, elismert és elfogadott nézetekre támaszkodunk;

d) ha formában a szillogizmus egyik vagy másik vagy mindkettő praemissája hiányzik, illetve tartalmában az endoxoszra támaszkodik a szillogizmus, akkor az az enthüméma;

e) ellentmondásba kell keverni a válaszadót a kérdésekkel;

f) ha a másik fél ellenérvet hoz fel, a kérdezőnek módosítani kell álláspontját;

g) meglepetésszerű a győzelem a játékban, ha adott időhatáron belül jut a kérdező a másik fél tételének ellenkezőjére, vagy ha a válaszadó nem látja át, hogy a kérdések mennyire relevánsak vagy irrelevánsak;

h) a másik fél válaszai lehetnek:

igen—nem,

nem értem,

secundum quid, azaz részben, bizonyos szempontból elfogadja, *sed simpliciter non*, de valójában véve vagy más szempontból nem, további érvet kér (vö. azzal, hogy további lapot kér a játékos a kártyajátékban), visszautasítja az általa el nem fogadott érvet, javítást kér a kérdezőtől, például hogy kijelentése egy korábbinak a tagadása stb. i) a játékot berekesztik (vö. a beszédnek/szövegnek vége van), ha nem felel a másik, nem érvel, nem kérdez, megszegi a szabályokat.

Ez a fajta logikai játék életbevágóan fontos az (európai) tudományos kutatásban. Különösen a humán kutatás dialógus jellegű (vö. GADAMER: 1960/1975., idézi KAKKURI—KNUUTTILA: 1987. 268). A disputációs modell a természettudományokban is elengedhetetlen. Ez formálisan nem feltétlenül a középkori disputákat jelenti, hanem a tudományos konferenciák és publikációk disputáit. A dialektikus játék biztosítja a tudományokban az immanens kritikát. Ezt utánozzák a katekizmus jellegű, kérdés-felelet feldolgozásai is egy-egy témának, és a programozott oktatásnak is ez a gyökere. Dialektikus játék folyik az új és a hagyományos iskolák között minden tudományágban, és az összeütköző nézetek közül hol az egyik oldalon, hol a másik oldalon jelenik meg az igazság (vö. KAKKURI—KNUUTTILA: 1987. 276). Ezekben a tudományos megfigyelés is lehet nézőpont kérdése, a kifejezés pedig nyelvhasználat kérdése.

III. Nyelvfilozófiai játékelmélet és játékelméleti szemantika. A korai WITTGENSTEIN (*Tractatus*) a jelentéshez a képelméletet dolgozta ki, azaz

- a tényeket képekbe fogjuk föl,
- a tények logikai képe a gondolat,
- a gondolat értelemmel bíró kijelentés,
- a kijelentés a körülmények fennállását és fenn nem állását ábrázolja,
- a kijelentés az elemi kijelentések igazságfüggvénye.

A kései WITTGENSTEIN (*Philosophische Untersuchungen I—II.*) szerint a nyelv használata nyelvi játék. A szó sakkfigura, szabályok szerint lehet vele lépni, a cél pedig mattot adni. A nyelvhasználat szabályközvetítő emberi tevékenység. A nyelvhasználat, azaz a játék teremti meg a reprezentatív viszonyt a nyelv és a valóság között. Ennek a játéknak a kritériumai a szokás, az életforma közössége, a társas helyzet. WITTGENSTEIN nem dolgoz ki elméleti rendszert a nyelvi játékokra. Egyértelmű azonban a mondottakból, hogy a kognitív és szociointerpretációs stilisztikai elemzést, amelyet követni próbálunk, nyilván határozottabban körvonalazzák a wittgensteini axiómák. Ezen nem változtat az, hogy az elemzés az ókori retorikák eredményiből indul ki, amikor hangsúlyozza a szituációs kontextus paramétereinek meghatározó szerepét.

HINTIKKA és iskolája ötvözi a wittgensteini gondolatokat a matematikai játékelmélet bizonyos eszközeivel az 1960-as évek végétől (vö. HINTIKKA: 1979.; 1983.). Ennek azonban más előzményei is voltak, elsősorban a szemiotika és a nyelvi szemantika XX. századi kutatásai. PEIRCE szerint a jel kimondója átadja az interpretálóknak a feladatot, hogy meghatározza, mit ért a jel jelentésén. (PEIRCE: 1931/1935.) A sokrateszi kérdező-válaszoló szembenállásnak felel meg ez a kimondó-interpretáló ellentét, amelyre már ARISZTOTELÉSZ is alapozta dialektikus játékát. Itt azonban a szemiotikai-szemantikai megközelítés lép előtérbe. A XX. században FREGE, TARSKI, CARNAP ÉS MONTAGUE

igazságfeltétel-szemantikát művelnek (vö. ZSIGMOND: 1986. 3—4 stb.). Ebben a kijelentések jelentését igazságfeltételükkel azonosítják.

Bennük is a fregei funkcionalitási vagy kompozicionalitási elv érvényesül, azaz az összetett kijelentés jelentése részei jelentéseinek függvénye. Vagyis egy kijelentés szemantikai tulajdonságai megadhatók alkotórészeinek szemantikai tulajdonságaiból. Ezzel szemben AUSTIN és SEARLE szerint bizonyos kijelentéseknek van jelentésük, pedig sem nem igazak, sem nem hamisak, hanem például performativok, mint a *megígérem* ige (lásd ZSIGMOND: 1986.). Ha a nyelv ábrázoló és denotáló funkcióját vesszük figyelembe, MONTAGUE keretelméletét kapjuk, ha viszont a nyelv kommunikatív funkcióját, és ebből magyarázzuk a jelentést, HINTIKKA játékelméleti szemantikájához (*GTS*, azaz *Game Theory Semantics*) juthatunk el. A *GTS* mintegy azért született, hogy a diszkurzusra (beszéd/szöveg) alkalmaztassék, nemcsak az egyes mondatokra egymás után. Ezért fontos és ismét csak meghatározott körvonalakat és háttérrel nyújtó elmélet lehet a *GTS* a szövegstilisztikához. A másik tényező, ami miatt fontos a *GTS*, hogy HINTIKKA elmélete nem csupán a formális nyelvekre, hanem a természetes nyelvekre is alkalmazható. Két játékos van, az *ÉN* és a *Természet*. A *Természet* az elképzelt ellenfél neve. A tét az igazságérték. Nyer az *ÉN*, ha igaz elemi kijelentést képes megalkotni bármit lépjen is a *Természet*. A *Természet* nyer, ha a kijelentés hamis. Az igazság tehát azt jelenti, hogy nyerő stratégiája van az *ÉN*nek, a hamisság pedig, hogy nyerő stratégiája van a *Természet*nek (HINTIKKA: 1979.; HINTIKKA: 1983.; ZSIGMOND: 1987., 19—20 stb.). „A játékszabályok szerint folytatott játék egyben a mondatok szemantikai analízisének is tekinthető” (ZSIGMOND: uo. 20). A megértés szemantikai magyarázat, a referencia pedig az igazságfeltétel ismerete. A megértés és a referencia kognitív és szociointerpretációs folyamat eredménye (vö. BENCZE: 1991.). HINTIKKA játékelméletét csupán az angol nyelv kvantifikátoraira alkalmazta (*minden, némelyik, egyik, bármelyik* stb., vö. HINTIKKA: 1983. 204 stb.). Például a kijelentésben, hogy *Az egyik lány, aki szövegtant tanul, nagyon tehetséges*, a formula *X az egyik Y, aki Z—W*. Az *X* üres, *Y* lány, *Z* szövegtant tanul, *W* nagyon tehetséges. Alkalmazva a játékot, az *ÉN* választ egy nevet, mondjuk *Fruzsina*t, és behelyettesíti (az atomi mondatokba): *Fruzsina nagyon tehetséges — Fruzsina lány — Fruzsina szövegtant tanul*. Ha e három atomi mondat mindegyike igaz, a játék nyertese az *ÉN*, ha valamelyik hamis, az *ÉN* veszített.

Elemzett szövegeinket, amelyekben a szövegalkotók appozíciós önkorrekciója valahol e körül az igaz—hamis feltételrendszer körül is forog filozófiai szemantikai szempontból, érdekes megvilágításba helyezi a ROSS-paradoxon megoldása HINTIKKÁNÁL (1979.). Vegyük azt a mondatot, hogy *Balambér postára viszi vagy összetépi a levelet*. Kétféle választás lehetséges az értelmezésben. Az első esetben az alternatív cselekvések között adódik a választás lehetősége, ekkor Balambér választhat. A második esetben, a nyelvi játékban, az *ÉN* választhat, vajon melyik igaz, *postára viszi* vagy *összetépi*. Ha *Balambér=ÉN*, az első kettő különbsége akkor is fennmarad. Az alternativitás elemzett szövegeinkben fennállhatna a cselekvések között (mondjuk a csecsemő jár, és ez a csoda, vagy 6—8—12 éves kislány jár, és a halálból visszatért a csoda), és fennállhat az szövegbefogadó választásában (hány éves kislánynak veszi a *talitát*).

HINTIKKA foglalkozott az anaforikus határozott névelővel is, amely a szövegtannak is egyik kiemelt és hálás témája manapság. Az egymást követő mondatokat úgy tekinti a szövegalkotó/szövegbefogadó, mint együttest, összekapcsoltat, s ez megint a nyelv egyik nem önkényes, hanem ikonikus jellegzetessége (vö. HINTIKKA: 1983. 143). A

visszaulások rendszere nyelvtanilag igen különböző lehet, hiszen amint elemzett szövegeinkben is láttuk, nemcsak a névelő, de az ismétlés és a szinonima, a nyelvtanilag különféle kategóriájú proformák és forikus elemek, a teljes és nem teljes rekurrencia is anaforikusak. Ezek már kimondottan szövegtani kérdések.

IV. Szövegtani játékelmélet. A szövegtan feladata megmagyarázni, mi teszi a szöveget összefüggő, jelentéssel bíró egésszé. CARLSON az 1980-as években kezdi alkalmazni a szövegtanra részben a matematikai, részben a hintikkai játékelméletet, amikor a párbeszédet játéknak fogja föl (CARLSON 1983.; 1984.). Ebben is van cél, eszköz, stratégia és választás. Ennek a játékelméletnek a célja, hogy megoldást találjon a különböző dialógusjátékokra, meghatározza bennük az optimális stratégiát, és le tudja írni a játékot lépésről lépésre. A játékszituáció a kiindulástól a lehetséges alternatívák sorozata (vö. ismét a negentrópiával, illetve a bináris osztásokkal a különféle nyelvi szinteken, mint például a zöngés-zöngétlen a hangok szintjén, hímnemű-nőnemű jegyek a *fiú-lány* szavakban a jelentés szintjén stb.). Minden szituációban alternatív lépésekből választhat a játékos, de a választás bizonyos mértékig már determinálja a játék folytatását. Mint amikor valaki kimegy a pályaudvarra, kiválaszt egy vonatot, mondjuk a Bécs felé indulót. Szabadsága attól kezdve korlátozódik, mert már nem tud például Kiev felé menni. Ugyanakkor megmarad a szabadsága, hogy — ha tovább akarja folytatni az útját nyugati irányban — akkor Bécsből Párizsba menjen-e vagy Madridba. Vagy ahogyan a bogár elindul a fa törzsén fölfelé, ha a jobb oldali főágon halad tovább, a további elágazások közül ismét választhat irányt minden alkalommal, de az első elágazásnak bal oldali vagy másik főágát már nem választhatja. Ha az egészet bináris osztásokban képzeljük el az egyszerűség kedvéért, akkor pontosan azt az elágazási rendszert kapjuk, mint ami a Tabula Porphyriana. A nyelvi játéknál azonban a játékos stratégiai hajlékonyságát még az is korlátozza, hogy az adott játékszituációra vonatkozóan nem tökéletes a tájékozottsága. Nem biztos, hogy tudja, mit fog tenni a másik. CARLSON elméletében a játékosok nem az *Én* és a *Természet*, hanem a beszélgetők, *Én* és *Te*. Természetesen ez is egyfajta idealizált játék, de meglehet a természetes nyelvi megvalósulása. A játékosok együttműködnek a párbeszédben, amely előzőleg elfogadott, őket érdeklő témáról szól. A témák kérdésekként merülnek föl a játékosok elméjében. Megpróbálnak közös nevezőre jutni a kérdésekre adott, optimális feleleteket illetően, mégpedig megfigyelés, következtetés és véleménycsere segítségével. Az idealizált párbeszédjáték vezérelvei (maximái):

- a) az igazság elve — csak azt fogadd el, ami igaz;
- b) az információ elve — részesítsd előnyben a teljes, informatívabb feleletet, szemben a részlegessel;
- c) a következetesség elve — ne törd el az ellentmondást;
- d) az egyetértés elve — részesítsd előnyben az egyetértést (a beszédpartnerek között);
- e) az óvatos magatartás indexe — ez befolyásolja a stratégiát és a döntést, hogy a fenti elvek közül éppen melyik fontosabb. Ismét csak magától értetődő, hogy a természetes nyelvben, az adott nyelvi megnyilatkozásban nemcsak a fenti kognitív sémák vannak meg, hanem a külső, lélektani, társadalmi-történeti stb. motivációk is, például a remény, a félelem, a szeretet, az utálat stb., és ezek is befolyásolják a stratégiát. Elemzett szövegeink sajátos megfogalmazásának paraméterei hasonlóan külsők és belsők (nyelviek).

Ebben a nyelvi játékban ezért három tényezőt is fölvehetünk, a szövegalkotót, a szövegbefogadót és magát a világot, amelyre a beszéd vonatkozik, és amelyben a beszéd

létrejön mint paraméterek halmaza. Minden szemiotikai és nyelvi szinten megvan a választás lehetősége, és megvannak a szabályok, amelyek minden nyelvhasználót köteleznek. A legkézenfekvőbb és a leggyakrabban elemzett szint a lexémák szintje, magyarul a szókészlet. A szövegalkotásban a beszélő/író igyekszik maximálisan figyelembe venni a másik, a hallgató/olvasó várható igényeit. Köztük van még a beszélő által úgy megragadni készült valóságdarab, hogy azonos legyen a hallgató által megragadandó valóságdarabbal. Ez is kicsúszhat a kezükből, mint valami aktív játékos. Ezért dolgozta ki olyan részletesen a klasszikus retorika azokat a paramétereket, amelyeknek alapján az optimális választási stratégia kialakítható, a játék mintegy megnyerhető (*circumstantiae* — vö. LAUSBERG: 1960/1973. 328). A *continuum* jellegű világot *contiguum*ként, azaz egymással érintkező diszkrét elemekként tudjuk csak megragadni, más szóval részletekben. Ezért kategorizálunk a kognitív sémák szerint, de az adott társadalmi-történeti-földrajzi viszonyoknak megfelelően, illetve a minket körülvevő statikus és a dinamikus világnak megfelelően. A világ vagy világtöredék éppen dinamizmusa, változásai és partikularitása miatt tud aktív játékosként részt venni a nyelvi játékban, s tud kisiklani a beszédbeli és különösen a fogalmi megragadás elől. Bennünk van a félelem, mint a három szövegünk szerzőjében, hogy veszítünk. Ezért még kihasználhatjuk a játékban azt, amivel a játékelméletek eleve nem foglalkozhattak, de ami a játék kísérelője szokott lenni, a becsapás stratégiáját is. Ennek biológiai alapjai is vannak (vö. a mimikrirel stb.; SEBEOK: 1975. 235; MACLEAN: 1978. 323). A becsapó viselkedés fajtái széles körűek az élőlények világában. Lehetnek öröklöttek, lehetnek tanultak, vagy mindkettő egyszerre. A becsapás itt nem erkölcsi kategória, de nyilván lehet erkölcsi vonzata, mégpedig különböző. A becsapásba beletartozik az embernél a vicctől kezdve a hadicselig minden, egészen addig, hogy a bérnyilkos kiszemeli áldozatát, heteken át követi, becserkész és törbe csalja. Nyelvi szempontból a legjelentősebbként fogható föl a metafora, mint amelyik látszólagos másságával valójában új ismeret forrása is, és amelyik mindig látszólag az, ami, vagy látszólag nem az, ami. A nyelvnek ez a tulajdonsága végleg ellentmond RUSSELL idézett véleményének a nyelvről. Szövegeinkben metaforikus a *talita*, mint kisbárány a lánykára vonatkozóan, a *piros festék* a francia vörösbor helyett, a *fél-szeg facsoport*, az *ostor hajtott nyáj* (= fák).

Márk szövegében a beszélő azt hiszi, hogy rosszul választott, amikor a *talita* szót használta, hogy hibát követett el. Ráadásul

a*. nem is az ő választása, hanem idézet az esemény főszereplőjétől (*Talita kumi*),

b*. más a beszámoló nyelve, és más az a nyelv, amelyet az elbeszélő esemény szereplői használtak, s a fordítás újabb hibalehetőség, hiszen

c*. nemcsak 0—12 éves kort felölő kislányra vonatkozhatott, hanem lehetett kedveskedő metaforikus is a kislányra utalva (*báránka, kisbárány*). Ez esetben az életkor ismét teljesen meghatározatlan maradhat.

Miután az elbeszélő nyilvánvalóan szemtanúja volt az eseményeknek, és ezért, megmaradván benne a döntő mondat, hirtelen elkezd keresgélni, nem volna-e lehetőség, nem kellett volna-e az adott (akkori arám) szókincsből valami más szót kiválasztani, hiszen a szemtanú látta, hogy az a *talita* tizenkét éves, éppen a felnőtté válás előtti „nagykisbárány” volt, de a hallgató/olvasó nem látja, csak a leírásra hagyatkozhat (vö. a *lányokra* vonatkozó III. századbéli részletes kategorizálással, DERRETT: 1982. 484). Az elbeszélő által feltételezett és a hallgató által is lehetséges félreértést hivatott kiküszöbölni az appozíciós elliptikus mondat: *Ugyanis tizenkét éves volt*. Hasonlóan cselekszik

Örsi és Sarbu, illetve az ő regényszereplőik. Feltétlenül „nyerni” akarnak, mindenképpen meg kell lennie számukra az igazságfeltételnek, annál is inkább, mert műalkotásról van szó, ahol a fikciónak valóságúnak kell lennie, nem ahogy megtörtént, hanem ahogy meg szokott történni (vö. Arany János ARISZTOTELÉSZ és Horatius poétikáján alapuló *Vojtina ars poétikájával*). Ez azért is szükséges, mert mind a három egyúttal valami egészen új, váratlan információt nyújt a befogadónak (csodás gyógyulás — különleges, híres bor a háborúban — árnyas út, mely megizzaszt). Egy pillanatig, egy adott fázisban mindegyiknél (költői) feszültség, bizonytalanság is támad a hagyományos nyelvi jel és az adott egyedi szituációban való használat között. Ezt küszöbölik ki a hozzáadott információkkal.

9. Rövid szemantikai és stilisztikai áttekintés

BERSTEIN írta, hogy egyetlen nyelvész sem kerülheti el a jelentéstan előre nem látható nehézségeit (BERNSTEIN: 1976. 3. fejezet). A szemantika a XX. század második felében a nyelvészet megoldatlan gordiusi csomója (összefoglalását lásd SEBEOK: 1975.).

Tegyük föl, hogy a *talitára* eredetileg azért esett a választás, mert kedveskedően *báránkyát* is jelentett a kislányra utalva. A kedvesség konnotációját a szó pontosan kifejezte, de nem az életkort. Erre nem is volt szükség az esemény alkalmával, hiszen mindenki látta, tudta, hány éves a kislány. Amikor azonban ezt az eseményt emlékezetben felidézik, a felidézendő valóságnak egyszerre több „konfigurációját” teszi lehetővé a *talita* szó az eseménynél jelen nem lévő hallgatónak/olvasónak. A pragmatikai operátort itt egy hozzáadott nyelvi információ, szemantikai többlet helyettesíti. Az informáló választhatott volna a tizenkét éves lányt jelölő sajátos arám szót (vö. DERRETT: 1982. 484), de akkor másik két követelményt nem elégített volna ki: az esemény gyűjtőpontjában elhangzott mondat pontos idézését és annak kedveskedő konnotációját.

Hasonló módon Örsi és Sarbu az adott egyedi, különleges konfigurációt igyekszik visszaadni, az anyanyelvi beszélő számára szokásos jelentésű nyelvi jelek halmazával. Ezt az adott szituációs kontextusba ágyazott kommunikációt igyekszik létrehozni a hozzáadásokkal. Ugyanaz a beszédaktus, azaz hogy *vörösbor* ittak, más paraméterekkel rendelkezik más szituációban. Például természetes a francia vörösbor fogyasztása Magyarországon előkelő környezetben (vö. SZENDE: 1982. 219).

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a *talita* nyelvi jel designatuma a 0–12 éves *báránky-leányka*, a jelen eseményben, illetve szövegben a jel denotátuma/referenciája egy bizonyos *tizenkét éves leányka* (vö. SEBEOK: 1975. 234). Hasonlóan a *bor*, illetőleg a *kaptató* denotátuma/referenciája a *francia vörösbor a háborúban*, illetőleg a *sajátosan árnyékos kaptató*. Ironikusan szólva mindhárom szövegalkotó pontosan tisztában volt a fregei kérdésfeltevéssel (*Abendstern* vs. *Morgenstern* vs. *Venus*; BENCZE: 1991.) anélkül, hogy netán valaha olvasták vagy olvashatták volna őt. Ám ha olvasták volna is, nem jöttek volna létre ezek a (művészi) szövegek, ha a szövegalkotás közben filozófiai kérdésekkel bajlódva próbálták volna ezeket megalkotni. Az adott nyelvi jel designatuma és az adott sajátos, különleges denotátuma/referenciája teremti meg azokat a nyelvi megoldásokat, amelyek ezekre a szövegekre jellemzők.

Stilisztikai szempontból a kérdést áttehetjük a deviáció/anomália/eltérés területére, illetve ENKVIST stílusfelfogását követve az összehasonlítások komplex hálójának a terü-

letére (ENKVIST: 1978. 174—175). A nyelvi norma, ha van egyáltalán, be van ágyazva a társadalmi-kulturális hálóba, attól el nem választható, hiszen azzal együtt sajátítjuk el a nyelvet (vö. WILKS: 1980. 137). Ezért a normával való bajlódás helyett mindhárom szöveg és általában minden szöveg felmérésében jobb, ha a stílust szövegtenikailag közelítjük meg, és a szemiotikai (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai) szinteken meglévő összefüggéseknek, a konnexitásnak, kohézióknak és koherenciának az egyensúlyát tekintjük irányadónak. Hiányozhat például a kohézió, azaz a szemantikai összefüggés — sőt adott esetben a nyelvszókás szerint hiányoznia is kell a kohézióknak — az adott szövegben olyan mértékig, ameddig a konnexitás és koherencia, azaz a szintaktikai és a pragmatikai tényezők ezt pótolják. Az elliptikus szerkesztés lehet kötelező is az adott nyelvben (például a magyarban: *Megvetted az újságot?* — *Meg[vettem az újságot]*, vö. KERKOVITS: 1985. 167—186). A nyelvi ökonómia is megköveteli ezt. Csak a nyelvleccékben vannak olyan párbeszédok, ahol ezeket — didaktikai céllal — nem veszik figyelembe, például az ilyen mondatoknál: *Megvetted már a vasúti jegyedet?* — *Igen, én már megvettem a vasúti jegyemet.* Normális (magyar) anyanyelvi beszélők így nem társalognak. A válasz egyszerűen *Meg* vagy *Nem*, más nyelv esetében másmilyen, az egész mondatot helyettesítő proforma. Adott esetben a kérdés is csak annyi, hogy *Megvetted?* A pragmatikai tényezők viszonya, a szituációs kontextus (ki, kinek, mikor stb.) tényezői, vagyis a koherencia biztosítja a megértést és az azonosítást ezekben az elliptikus kérdésekben és válaszokban, amelyekben hiányos a konnexitás és a kohézió is. A nyelvet kísérő nyelven kívüli, a koherenciát biztosító elemek egy része ráadásul velünk született (például a sírás), másik része tanult és az adott kultúra függvénye (például a fejbólintás mint igenlés; vö. FÓNAGY: 1966. 75). A visszaemlékezés műfajának, a memoire-nak kognitív jellemzője az önjavítgatás, és az olyan adatok közlése, amelyek az olvasónak/hallgatónak látszólag lényegtelenek. A visszaemlékező mintegy ezzel az önjavítgatással biztosítja mondanivalójának hitelességét. Adott nyelvi megvalósulása az önjavítgatásnak függ az adott nyelvtől, kultúrától stb.

10. A kérdés szemlélete az ontogenezis, a filogenezis és a patológusok jelenségek oldaláról

A tárgyalt jelenségek, akár korrekciónak, akár reformulációnak stb. nevezzük, számtalan módon megjelennek a nyelvhasználatban, egyik szélső oldalon RUSSELL ideális nyelvében nemkívánatosként, a másik szélső oldalon a valóságos nyelvhasználat egyes eseteiben betegséggént. A kérdés tárgyalását megkönnyíti többek között a gyermeknyelv vizsgálata. A gyermek a nyelv elsajátítása közben számtalanszor kerül olyan helyzetbe, hogy a meglévő, a felnőttekhez képest csekélyebb nyelvtudásával kell olyan közléseket tennie, amelyekhez neki még nincs meg például a megfelelő szókincse. Köztudomású, ahogy növekszik a gyermek szókincse, úgy finomodnak a világra vonatkozó felosztásai, kategóriái. Eközben az anya, a szülők, a felnőttek folyton javítják: *Ez nem az, hanem ez, ezt nem így mondjuk, hanem úgy kell mondani* stb. (vö. SALUS: 1980. 117). Ezt a folyamatot sokan tanulmányozták (vö. BEARDSLEY: 1958.; BROWN: 1958.). Ez a folyamat hasonlít a metaforikus gondolkodáshoz, mint ahogy a három szövegrészlet eljárása a sajátos értelemben vett metaforákon túl is valamiféle átvitele a meglévő szókészletnek olyan egyedi, egyszeri jelenségek, események megragadására, amelyekre az adott nyelvben nincsenek külön szavak, csak körülírások, és ezek a körülírások utalnak

arra, hogy nem „eredeti” jelentésében, tehát nem az adott közösség nyelvszokásának megfelelően használták az adott szavakat.

Az újszülöttnak vagy nincsenek, vagy alig lehetnek kategóriái (vö. BROWN: 1958. 280). Ahogy fejlődik, tapasztalata, földrajzi és társadalmi környezete, a keretek, forgatókönyvek és sémák differenciálják egyre jobban a világdarabok megragadásának kategóriáit. Összehasonlításokat tesz, és egyre inkább tudatosítja a dolgok egymással való viszonyrendszerét. Ennek kifejlesztése lesz a stílus is mint maga is vonatkoztatottság és viszonyrendszer (vö. még a „sémákkal”, PIAGET: 1967.). A szülőknak a gyermek kategóriái hol talányosak, hol érthetetlenek, hol zseniálisan eredetiek. Az eredetiség az átvitelekben a gyermeknél sokszor, sőt talán többnyire nem művészi-költői, hanem az alkalmazkodási kényszer eredményei. Ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy az úgynevezett nehezen kezelhető gyerekek között sok a merész átviteleket használó, tehetségesen, költőien is beszélni és írni tudó. Stílusuk élénkebb, találékonyabb és kreatívabb, mint az úgynevezett jó gyerekéké. A másik tapasztalat, hogy az iskola kiűrtja belőlük néhány év alatt ezt a másságot, és elszegényíti nyelvüket. A tizenéves korban viszont, amikor kezdenek lázadni, újra színesebbé válik a beszédük, írásuk (vö. POLLIO—BARLOW—FINE—POLLIO: 1980.). Mindkét tapasztalatnak egy az oka. A nevelés folyamán a világ és benne a társadalmi tényezők interiorizációjában mindig ott a lehetősége, hogy a hagyományos normákra igent vagy nemet mondjon a fejlődő személyiség. Aki nemet mond, abban a nyelvi másság is erőteljesebb, vagyis a saját, új kategóriák megalkotásának igénye, illetve az adott világ saját, önálló felosztásainak és ezek kifejezésének az igénye. A nyelv is alapvetően a hagyományon és konvención alapul, s ha ezeket igyekszik valaki elvetni, mert az ő világlátásának nem felelnek meg, akkor kénytelen átvitelekkel élni (vö. INHELDER—PIAGET: 1955/1967. 321—328).

Ha egy adott nyelv történetét vizsgáljuk, megtaláljuk ezeket a jelenségeket, és jelentésváltozásnak nevezzük a nyelvészetben. Ezek köztudomásúan nem mások, mint az egyedi partikuláris használat általánossá, „normává” válásai. Ha a változások még élnek a nyelvtudatban (például a mai nyelvben a *marha* mint szarvasmarha és mint idióta), akkor az átvitel és a korrekció lehet szándékos, stilisztikailag lehet tréfás, és lehet sértő is az adott szituációtól függően (vö. FÓNAGY: 1959.; 1963.; 1982.). Ilyen diakrón változatok szinkrón is együtt élhetnek az iskolázottság miatt, és esetleg megtalálhatók a különféle nyelvi rétegekben (szleng, köznyelv, tudományos nyelv stb.) szétoszolva. Például a fizikusok egy időben négyféle kvarkot különböztettek meg, jobb híján azért, mert a tudományos nyelv tele van metaforákból lett terminus technicusokkal (*fűrészszezés* stb.), különösebb megokolás és hasonlóság nélküli metaforákkal: *meztelen kvark*, *bájos kvark*, *fenékkvark*. Egy nemzetközi elméleti fizikai kongresszus anyagában találtam ilyen kifejezéseket a képletek között, hogy „a meztelen fenék bája”. Az egyik helyen idézőjelben volt, a másikon nem. Az a szerző, aki idézőjelbe tette a fenti szerkezetet, elemzett szövegalkotóinkhoz hasonlóan járt el. Jóllehet biztosan tudta, hogy nem bulvárlapként fogják emberek milliói olvasni a kongresszus anyagát, hanem csak néhány száz fizikus a világon, mégis félt, túlságosan is, nehogy félreérthető legyen. Ezt küszöbölte ki nála az idézőjel, vagy netán épp erre hívta föl tréfásan a figyelmet. Ebben a szövegben az idézőjel töltötte be azt a szerepet, amelyet három szövegünkben másfajta, nyelvtani eljárások, az appozíciós szerkezetek, illetőleg magyarázatok (LÉVY: 1979. 445 stb.).

Ha a váratlan átvitelek felnőttkorban vagy az öregkorban jelentkeznek, gyakran betegség jelei, és parafráziának hívják (vö. DRESSLER—GLONING: 1980.). Egy idő

tanár megkért egyszer, hogy hozzam el neki a könyvtárat. Meglepdtem, ő is meglepdött, de nem tudta megmondani, mit akart, mígnem azt mondtam, hogy ugye egy könyvet hozzak el. Ez egyfajta patológikus metonímia volt, hiszen a helyet mondta meg az ott lévő tárgy helyett, illetve a *könyvtár* referenciája az volt, amit általában *könyvnek* nevezünk, a metonímiához hasonlóan, de patológikus tévesztés miatt. Majd megkérdeztem, hogy ki a könyv szerzője, és mi a címe. Nem tudta sem a szerzőjét, sem a címét, de a végén mégiscsak meglett a könyv, a *könyvtár-könyv* átvitelhez hasonló és különböző, de minden esetben hibás tévesztések-átvitelek értelmezése nyomán.

Kelet-nyugati, észak-déli politikai tárgyalásokon lehet észrevenni, hogy az egymás meg nem értése nem egyszerűen abból fakad, hogy más-más a tárgyalók anyanyelve, hanem abból, hogy más-más kultúrához tartoznak, a társadalmi keret más és más. Ezért a fordításban jelentkező jórészt kognitív interpretáció mellett (mi milyen nyelvtani szerkezetnek, mi milyen szónak a megfelelője az egyik és a másik nyelvben), szükség van, sőt hangsúlyozottan szükség volna a tárgyalásokon egyfajta szociointerpretációra is. Más-más a referenciája egy-egy szónak, jöllehet a jelentése esetleg mindkét félnek ugyanaz. Az összeütközés itt is szinkrón nyelvi jelenségekben zajlik le, mint amikor megkérdeztek egy embert, hogy miért nem sir a prédikációtól, amikor körülötte mindenki könnyezik a templomban. Azt felelte, „azért, mert nem ehhez a gyülekezethez tartozom”. Ezt a történetet BERGSONTól idézi JAKOBSON, amikor arról ír, mennyire fel voltak háborodva Husz János és más reformátorok a középkori vallási szokásokon, vagyis azon, hogy gúnyliturgiákat tartottak székesegyházakban, a betlehemi történetet rabló házaspár helyettesítette, s a jászolban a lopott bárány (!) feküdt, amit a (rend)őrség keresett stb. Nem a szent eseményeket gúnyolták ők ki, hanem egyszerűen és élesen szembeállították az emberi gyarlóságot az isteni tökéletességgel, a hiábavalót és gyarlót a fenségessel (vö. JAKOBSON: 1958. 245). A korai reformátorok, Wyclif és Husz új korszak előfutárai voltak. „Nem tartoztak ahhoz a gyülekezethez”, azaz a középkorhoz. Ők már az újkor entellektüeljei voltak, akik nem értették az *elvetemült tömeget* (*profanum vulgum*), mint ma is megesik. Ezekben az esetekben nem történt meg az a korrekció és reformulázás, amelyre a reformátoroknak szükségük lett volna.

Az ilyen, tágabb értelemben vett átvitelekkel kapcsolatosan az egyik irányban szélsőséges jelenség ismét csak a patológikus szóhasználat. Ilyenkor valójában képtelen a beteg arra a korrekcióra és reformulázásra, amit a fenti szövegekben láttunk, és amely lehetővé teszi a változó világhoz való alkalmazkodást. Autista gyermekek beszéde egyrészt tele van különleges, úgy tűnik, teljesen megokolatlan átvitelekkel (RUTTER—HERSOV: 1977. 729). Másrészt a hallott szavak ismétlésére hajlamosak (echolália), valamint az *Én* és a *Te* személyes névmások, illetve a cselekvések felcserélésére (uo. 728).

Hasonló jelenséget találunk skizofrén betegeknel is, s ezt paralógiának hívják (NYÍRŐ: 1962. 601). Közvetlen válaszukból teljesen hiányzik a koherencia. Nem tudni mi a mondottak referenciája, oly nagy az „átvitel”. Máskor viszont átvitelnek vesznek olyat, ami nem az. Például fél a beteg a Szabó doktortól, mert az őt *felszabja*. Hogy a határ nem mindig merev, mutatja az az eset, amikor az elegáns és sovány orvost a skizofrén beteg *szürke agárnak* titulálta (vö. uo. 603), s ez nemhogy a költői, hanem köznyelvi metaforaként is elfogadható. Olyannyira, hogy ez a jelenség kisgyermeknél is megvan, de nyilvánvalóan náluk nem beteges, hanem még nem fejlődött ki bennük az átvitel lehetősége adott esetben. Nem érzékelik azt a korrekciót, amelyet a szituációs kontextus nyújt az átvitelhez, a sajátos szóhasználatához. Nem is szólva arról, hogy a

szépirodalomban, főként a költészetben is találunk hasonló jelenségeket. Ott is alapvető a szituációs kontextus valamely elemének a jelentősége. Ha egy verseskötetben találjuk azt a kifejezést, hogy „Napoleon vagyok”, teljesen másképpen értelmezzük — költészetnek —, mintha valakinek a naplójában találjuk ezt — elmebetegnek. Itt a korrekciót nem értelmezői mondatok biztosítják, mint három szövegünkben, nem is központosítás (idézőjel), mint a kvarkok osztályozásában, hanem a műfaj, mint ahogy az az első szöveg értelmezésében is kell hogy tényező legyen („ókori történetírás”).

Látjuk tehát, hogy a szövegalkotásban a fentebb elemzett tényeknél is a kognitív és a szociatív mozzanatok és ezek sajátos egyensúlya, illetve értelmezése eredményezi a hatékony kommunikációt. Az önjavítás az adott sajátos műfajban (visszaemlékezésben) egyrészt öröklött, az emberi fajra jellemző egyetemes kognitív eljárás, de adott megvalósulása lélektani megfigyelés és nyelvi hagyomány következménye.

Irodalomjegyzék

ARISZTOTELÉSZ:

1982. *Rétorika*. Ford. ADAMIK TAMÁS. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1961. Aristotelis opera ex rec. Immanuelis Bekkeri ed. Acad. Regia Borussica. Ed. altera quam curavit Olof GIGON. I—4. Berlin.

AUSTIN, J. L.:

1962. *How to Do Things with Words*. Oxford.

BAEUGRANDE, Robert-Alain—DRESSLER, Wolfgang Ulrich:

1981. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen (Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft 18.).

BENCZE L.:

1983. A metafora meghatározása és helye az arisztotelészi fogalomrendszerben. I—4. *Filológiai Közlöny*. XXIX. 1—18. 273—284.

1991. „A macskának nyolc lába van”. A referencia mint társadalmilag meghatározott ismeret. In: BALÁZS G. (szerk.): *Hagyomány és újítás a mai magyar nyelvi kutatásban és oktatásban*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. *Nyelvtudományi Dolgozatok*, 38. 161—175.

BERGSON, H.:

1956. *Matière et Memoire*. 46th ed. Paris.

BERNSTEIN, L.:

1976. *The Unanswered Question. Six Talks at Harvard*. Cambridge, Mass. — London, Engl.

BROCKELMANN, C.:

1928. *Lexicon Syriacum*. Halis Saxonum.

BROWN, R. W.:

1958. *Words and Things*. Glencoe.

CARLSON, L.:

1983. *Dialogue games. An approach to discourse analysis*. Reidel, Dordrecht.

1984. *Well in dialogue games. Pragmatics and Beyond*. 5:5.

CICERO:

1879. M. Tulli Ciceronis De legibus libri tres. Erklärt von Adolf du Mesnil. Teubner, Leipzig.

1965. M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Fasc. 4. Brutus. Recognovit H. Malcovati. Teubner, Lipsiae.

1966. M. Tulli Ciceronis Brutus. Edited by A. E. DOUGLAS. Clarendon Press, Oxford.

1980. M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Fasc. 5. Orator. Edidit Rolf Westman. Teubner, Leipzig.

COSTAZ, L.:

1963. *Dictionnaire Syriac-Français*. Beyrouth.

CRANFIELD, E. E. B.:

1959. *The Gospel according to Saint Mark. An introd. and comment*, by Cranfield, E. E. B. Cambridge.

- DELEHAYE, H.:
1905/1955. Les légendes hagiographiques. Bruxelles.
- DERRET, J. D. M.:
1982. Mark's Technique: the Haemorrhaging Woman and Jairus' Daughter. *Biblica*. 63/4. 475—505.
- DRESSLER, W. U. (ed.):
1978. *Current Trends in Textlinguistics*. De Gruyter, Berlin.
- ENKVIST, N. E.:
1978. Stylistics and Text Linguistics. In: DRESSLER (ed.): 1978. 174—190.
- FÓNAGY I.:
1959. *A költői nyelv hangtanából*. Budapest.
1966. A beszéd kettős kódolása. *ÁNyT*. IV. 69—76. Budapest.
1982. He is only joking. Joke, metaphor and language development. In: *Hungarian Linguistics*. Ed. by F. KIEFER. Amsterdam—Philadelphia.
- FREUD, S.:
1955. *Gesammelte Werke*. Bd. 4. Zur Psychopathologie des Alltagslebens. London.
- GADAMER, H.—G.:
1960/1975. *Wahrheit und Methode*. Mohr, Tübingen.
- GESENIUS, W.:
1915. *Hebräisches Handwörterbuch*. 16. Auflage. Leipzig.
- GLONING, K.—DRESSLER, W. U. (eds):
1980. Paraphasie. Untersuchungen zum Problem lexikalischer Fehlleistungen. München (*Patholinguistica* 11).
- GNILKA, J.:
1978. *Das Evangelium nach Markus*. I. Teilband. Zürich.
- GOULD, E. A.:
1896. *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to St. Mark*. Edinburgh.
- GRUNDMANN, W.:
1980. *Das Evangelium nach Markus*. Berlin.
- HARWEG, R.:
1975. Präsuppositionen und Rekonstruktion. Zur Erzählsituation in Thomas Manns *Tristan* aus textlinguistischer Sicht. In: *Textgrammatik. Beiträge zum Problem der Textualität*. Hrsg. von M. SCHECKER—P. WUNDERLIN. Tübingen. 166—185.
- HINTIKKA, J.:
1978. Language-Games. In: *Game-Theoretical Semantics. Essays on Semantics by Hintikka, Carlson, Peacocke, Rantala and Saarinen*. Ed. by E. SAARINEN. Dordrecht—Boston—London.
1983. The Game of Language. *Studies in Game-Theoretical Semantics and Its Applications*. In collaboration with Jack KULAS. Reidel, Dordrecht—Boston—Lancaster.
- HUIZINGA, J.:
1938/1944/1990. *Homo ludens*. Atheneum, Budapest.
- INHOLDER, B.—PIAGET, J.:
1955/1967. *A gyermek logikájától az ifjú logikájáig*. Budapest.
- JAKOBSON, R.:
1958. Medieval Mock Mystery. *Studia Philologica in honorem L. Spitzer*. Bern.
1960. Linguistics and Poetics. In: *Style in Language*. Ed. Th. A. SEBEOK: Cambridge, Mass. 350—377.
- JASTROW, M.:
1903/1967. *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*. Philadelphia, Repr. Brooklyn.
- KAKKURI—KNUUTTILA, M.-L.:
1987. Aristotelian games of dialectic. In: *Tertium non datur. Logikai-metodológiai tanulmányok*. 4. 239—291. ELTE BTK Szimbolikus Logika és Tudománymetodológia Tanszék, Budapest.
- KEMÉNY, J. G.—SNELL, J. L.—THOMPSON, G. L.:
1958/1971. Introduction to finite mathematics. Englewood Cliffs, N. J. — *A modern matematika alapjai*. Fordította VARGA Tamás. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

- KERKOVITS Andrea:
1985. Ellipsos. In: *Approaches to Hungarian. I. Data and Description*. Ed. by István KENESEI. Szeged, 167—186.
- KISS SÁNDOR:
1983. *Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat*. 2. kiadás. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- LANE, W. E.:
1874. *An Arabic-English Lexicon*. London.
- LAUSBERG, Heinrich:
1960S/1973. *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. Zweite, durch einen Nachtrag vermehrte Auflage. Hueber, München.
- LEVY, J.:
1879. *Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmud und Midraschim*. Leipzig.
- LÉVY, M. etc. (eds.):
1979/1980. *Cargese*. 1979. New York—London, 1980. *Lexikon zur Bibel*. 1967. Herg. von RIENECKER. Wuppertal.
- LONGACRE, R.—LEVINSOHN, S.:
1978. *Field Analysis of Discourse*. In: DRESSLER (ed.): 1978. 103—122.
- LYNCH, Gary:
1986/1987. *Synapses, Circuits, and the Beginnings of Memory with commentaries by Gordon M. SHEPHERD, Ira B. BLACK, and Herbert P. KILLACKEY*. MIT Press: Cambridge, Mass. 2nd printing 1987.
- LYONS, J.:
1977. *Semantics*. Vol. I. Cambridge.
- MACLEAN, P. D.:
1978. *A Mind of Three Minds; Educating the Triune Brain*. In: *Education and the Brain. Seventy-seventh Yearbook of the National Society for the Study of Education. Part II. Ch. IX*. 308—342. Chicago.
- MALCOLM, N.:
1963. *Knowledge and Certainty*. Englewood Cliff.
- METZING, D. (ed.):
1980. *Frame Conceptions and Text Understanding*. Berlin—New York.
- MINSKY, M.:
1980. *A Framework for Representing Knowledge*. In: METZING (ed.): 1980.
- MORAVCSIK, J. M. E.:
1979. *Grammar and Meaning*. In: *Essays in Honour of J. Hintikka*. Ed. by E. SAARINEN etc. Dordrecht etc.
- MÜLLER Wolfgang G.:
1981. *Topik des Stilbegriffs. Zur Geschichte des Stilverständnisses von der Antike bis zur Gegenwart*, Wissenschaftliches Buchgesellschaft, Darmstadt (*Impulse der Forschung* Bd. 34).
- NEUMANN, J.:
1928. *Zur Theorie des Gesellschaftsspiele*. *Mathematische Annalen*. 100. 295—320.
- NORMAN, D. A. (ed.):
1970. *Models of Human Memory*.
1969. *Novum Testamentum Graece et Latine. Utr. textum cum apparatu critico imprimandum curavit E. Nestle*. Ed. vicesima secunda. London.
- NYÍRŐ, Gy.:
1962. *Psychiatria*. 2. kiad. Budapest.
- ÖRSI Ferenc:
1983. *Zöld notesz*. Regény.
- PEIRCE, Ch. S.:
1931/1958. *Collected Papers*. 1—8. vols. 2. print. Ed. by Ch. Hartshorne and P. Weiss. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- PIAGET, J.:
1967. *Six Psychological Studies*. Transl. A. Tenzer. New York.

- POLLIO, H. R.—BARLOW, J. M.—FINE, H. J.—POLLIO, M. R.:
1977. *Psychology and the Poetics of Growth*. Hillsdale. Quoted by SAMPSON, G.: *Making Sense*. Oxford, 1980. 79—82.
- QUINTILIANUS:
1953. *The Institutio Oratoria of Quintilian with an English Translation by H. E. Butler in four volumes*. Harvard University Press —Heinemann, Cambridge, Mass. — London.
- RAPOPORT, A. (ed.):
1974. *Game theory as a theory of conflict resolution*. Dordrecht—Boston.
- RUTTER, M.—HERSOV, L. (eds.):
1977. *Child Psychiatry. Modern Approaches*. Oxford etc.
- RUZSA I.:
1987. *Logika és nyelvészet: Két szomszédvár?* In: *Tertium non datur. Logikai-metodológiai tanulmányok*. 4. 3—28. ELTE BTK Szimbolikus Logika és Tudománymetodológia Tanszék, Budapest.
- SAARINEN, E.—HILPINEN, R.—NIINILUOTO, I.—HINTIKKA, M. P. (eds.):
1979. *Essays in Honour of Jaakko Hintikka*. Reidel, Dordrecht etc.
- SALMOND, S. D. F. (ed.):
1901. *St. Mark. Introd. authorized version with notes, illustrations. The Century Bible: A Modern Commentary*. Ed. by W. F. Adeney. New Testament. Vol 2. London.
- SALUS, P. H.:
1980. *Semantische Paraphrasie und normales Wortassoziieren*. In: GLONING, K.—DRESSLER, W. U. (eds.): 1980. 115—120.
- SARBU Aladár:
1983. *Töredék. Egy pártember emlékirataiból*. Budapest.
- SCHMIDT, S. J.:
1978. *Some Problems of Communicative Text Theories*. In: DRESSLER (ed.): 1978. 47—60.
- SEBEOK, Th. A.:
1975. *Six Species of Signs: Some Propositions and Structures*. *Semiotica*. 13/3. 233—260.
- SHUBIK, M. (ed.):
1964. *Game Theory and Related Approaches to Social Behavior Selections*. New York.
- SZENDE T.:
1982. *Többértelműség és célzás*. *NyK*. 84. 203—220.
- SZIDAROVSKY F.:
1977. *Játékelmélet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- TAYLOR, V.:
1966. *The Gospel according to St. Mark. The Greek text with introduction, notes, and indexes*. 2nd. ed. London.
- THUKÜDIDÉSZ:
1887. *Thukydides*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. I—II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- WIENOLD, G.:
1978. *Textlinguistic Approaches to Written Works of Art*. In: DRESSLER (ed.): 1978. 133—154.
- WILKS, Y.:
1980. *Frames, Semantics and Novelty*. In: METZING (ed.): 1980. 134—163.
- WITTGENSTEIN, L.:
1922. *Tractatus Logico-Philosophicus*. With an Introduction by Bertrand RUSSELL. London.
1960. *Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt/Main.
1970. *Das Blaue Buch. Eine philosophische Betrachtung*. Hrsg. v. R. Rees. Zettel. Hrsg. v. G. E. ANSCOMBE u. G. H., v. WRIGHT. Frankfurt/Main.
- ZSIGMOND A. Madarász né:
1986. *Modális és intenzionális logika új megközelítésben*. In: *Tertium non datur. Logikai-metodológiai tanulmányok*. 3. 3—28. ELTE BTK Szimbolikus Logika és Tudománymetodológia Tanszék, Budapest.

MEMORY, TEXT-CONSTITUTION, TEXT-TYPE

LÓRÁNT BENCZE

The paper analyzes passages of narrative texts (written in various languages and in various periods, i.e. Greek koine Bible text 1st century A. D., Hungarian novel text from 20th century) by means of various methods. The various methods result in a module-system of analysis, i.e. the same phenomenon of text and text-constitution is studied through the different approaches of various disciplines, such as philology, linguistics, rhetoric, stylistics, psychology etc. In this way both the general properties of narrative texts and the efficiency of the various approaches can be followed and proved. The final conclusion of the paper is that cognitive and social factors as well as memory and text-type basically define text- and discourse-constitution and the consistency of a text, especially the grammar and style of the text in question. Yet it is the truth-value of the message of the text/discourse both in oral and in written language that is interesting for writers/speakers and for readers/hearers, and it is the truth-value that is the main coordinator and the final moderator in text- and discourse-constitution.